

Dr. Palicz Róbert

A globális *ius commune* és a jogi kultúrák kollíziója

Bevezetés

A globalizáció folyamata által kiváltott mélyreható társadalmi, gazdasági, kulturális változásokhoz történő alkalmazkodás, az emberiség jövőjét meghatározó civilizációs kihívások megválaszolása elengedhetetlenné teszi az emberi közösségek szervezett kereteit meghatározó norma- és intézményrendszer átértékelését, paradigmátikus újraszabályozását.

A globális *ius commune* koncepciója tükrözi le e holisztikus szemlélet követelményét, egy háromszintű univerzális jogrendszer megvalósítása útján, amelynek alsó szintjét a lokális, nemzeti jogrendek, középső, regionális szintjét a regionális integrációk jogrendjei biztosítják, míg globális szinten a multilaterális nemzetközi közjog normáira és intézményeire támaszkodva építhető ki.¹

Azonban a hierarchikus és egységes *ius commune* elvi követelményével szemben a XXI. század elejének globális közjogi valósága egy rendkívül komplex, ellentmondások és törésvonalak sokaságával jellemezhető struktúra, amelynek a szabályozási kihívásokat megválaszoló átalakítása a jogelmélet és jogalkotás legfőbb feladata.

Bibliai hasonlattal élve a bábeli zűrzavarból kell megtalálni a kivezető utat, egy új közös nyelv felé, vagyis közjogi értelemben az egységes jog norma- és intézményrendszer, s ennek háttérében egy globális politikai közösség kialakítása irányába. Fontos útjelzők e cél irányába egyrészt a globalizáció folyamatának társadalmi – gazdasági következményeiből származó szabályozási igények, másrészt a XIX–XX. század történelmi tapasztalatai.

A globális folyamatok hatékony szabályozása tehát egyfelől globális normákat és intézményeket követel meg, ugyanakkor másfelől a politikai, társadalmi, kulturális széttagoltság a föderatív elv, a szubszidiaritás fokozott érvényre juttatását, a lokális sajátosságok és hagyományok megőrzését igényli.

A globális *ius commune* kiépítése azonban előfeltételezi az egyes jogrendek közötti párbeszédet, a civilizációs kihívások megválaszolása érdekében a közös célok elfogadását, az azok eléréséért való együttműködést, s végül a globális, föderatív államiság megteremtéséhez, a jogrendi hierarchia biztosításához a szuverenitás globális szintre telepítését, vagyis a nemzeti szuverenitásról való lemondást.

Jelen tanulmányban a fent kifejtett elméleti alapokról vizsgálom a globális *ius commune* megteremtésének legfontosabb elvi és intézményi akadályait, illetve meghaladásuk lehetséges irányait.

A jogi kultúrák kölcsönhatása

Az első szervezett társadalmak kialakulásával egymástól elkülönült, önálló kultúrák fejlődtek ki, amelyek e civilizációs sajátosságaik talaján kialakították politikai közösségeiket fenntartó és működtető államaikat, illetőleg transzcendens, erkölcsi és további kulturális értékeiket megtestesítő jogrendszerüket.²

Az állam és jogrendszer alapját jelentő szuverenitás fogalmi kizárólagosságából származó elvi, és az egyes politikai közösségek gyarapodásából, a gazdasági-társadalmi változásokból, a kereskedelem megindulásából, a közlekedési lehetőségek fejlődéséből következő gyakorlati követelményként jelentkezett a birodalomépítés, vagyis az egyes etnikai, nemzeti, közös kulturális alapokon szerveződő politikai közösségek univerzális kiterjesztése iránti törekvés.³

A globális *ius commune* szempontjából azonban a kiindulási pontot a Római Birodalom példája jelenti, amely az akkor ismert világ döntő részére kiterjedő egységes állam- és jogrendszert hozott létre, amelynek belső elfogadottságát is képes volt biztosítani a romanizáció kulturális jelensége útján.

1 Ld.: MARTONYI János: *Globális jog, európai jog, magyar jog*. In: *Ius Privatum, Ius Commune Europae, Liber Americanum Studia*, Ferenc Mádly Dedicata, ELTE ÁJK Nemzetközi Magánjogi Tanszék, Budapest, 2001, 189 – 201. old.

2 E civilizációk között a klasszikus példák az egyiptomi Ó-, Közép- és Új Birodalom, Mezopotámia, India, Kína, vagy a zsidó állam megalapítása, Európában az indo-európai népcsoportok honfoglalása, a mai Latin-Amerikában a maja, azték vagy inka kultúra.

3 A birodalomépítés korai történelmi példái közül említést érdemel: a Közép- és Közép Keleten Egyiptom terjeszkedés mellett, a sumér, az asszír, a hettita, a babiloni ó és új birodalom, valamint a felemelkedő Perzsia, valamint a globális *ius commune* szempontjából lényegesen példaértékűbb görög és pun városállamok kolonizációs jellegű, komplex politikai, gazdasági, kulturális tervfoglalása.

A Római Birodalom felbomlása ellenére a római jogrendszer a birodalom romjain kialakuló új politikai közösségek intézmény- és jogrendjeit a recepció jelenségével fokozatosan áthatotta, s az európai jogrendszerek, így a magyar jog fejlődésére is meghatározó jelentőségű befolyást gyakorolt.

A római jog recepciójának sikerében, a középkori *ius commune* fejlődésében azonban hangsúlyoznunk kell két alapvető feltételt, így a középkori Európa közös kulturális, politikai alapjait jelentő keresztény, katolikus politikai univerzumot, másfelől a latin nyelv közvetítő szerepét, amelyek biztosították a jogpolitikai és jogtudományi diskurzus kereteit.⁴

A Római Birodalom fokozatos felbomlása azonban a jogfejlődés kétirányú fejlődését váltotta ki, az angolszász common law doktrína és a római-germán kontinentális jogcsaládok kialakulását eredményezve.

E jogcsaládok a közös római jog talaján bontakoztak ki, ám míg a common law doktrína a római jog esetjogi, processzualista szemléletét és pragmatista szemléletét követte, addig a kontinentális jogrendek alapjává a iustinianusi kodifikált római jog átvétele lett, amely a pozitivista, az írott jog elsődlegességét hangsúlyozó, a zárt rendszerbe foglalt anyagi jogra alapozott felfogás érvényesülését eredményezte.⁵

A két jogcsalád közös öröksége alapján a két jogcsalád közötti ellentétek feloldása, egy egységes jogrendszer keretei közötti egyesítése elméletileg biztosítható, amelynek gyakorlati alternatíváit mutatják fel, az európai jogfejlődés során a két jogcsalád kölcsönhatásából kialakult vegyes jogrendszerek, így a skót jog vagy a skandináv államok jogrendjei.⁶

A globális *ius commune* kiépítésében a common law és a kontinentális jogrendek központi jelentőségét elsősorban a XVI–XIX. századi gyarmatosítás folyamata jelenti, e jogrendek, párhuzamosan a technológiai, közlekedési fejlődéssel, a gazdasági, kereskedelmi, és a társadalmi, kulturális kapcsolatok világszintű kiszélesedésével univerzális érvényesülést nyertek.

A globalizáció folyamatával tehát a világ jogi kultúráinak elszigeteltsége, különösen a XX. század második felében a telekommunikációs fejlődés rohamos felgyorsulásával megszűnt és a jogi kultúrák között igen erőteljes, közvetlen kapcsolatok, kölcsönhatások, s ennek következtében a jogfejlődési tendenciák globális kihatása figyelhetők meg.

Ugyanakkor a fenti folyamatokkal éles ellentétben a reneszánsz, reformáció, felvilágosodás kulturális folyamatainak eredményeként a jogi, politikai keretek éles elkülönülés, szétagozódása ment végbe a keresztény politikai univerzum felbomlásával, a latin nyelv közvetítő szerepének megszűnésével.

A nemzeti alkotmányozások és kodifikációk következtében a nacionalizmus eszméjétől áthatott élesen elkülönült partikuláris nemzetállami egységek alakultak ki, s az egyes nemzetállamok közötti rivalizálás, a jogrendszer fogalmi sajátosságaiából következő unifikációs igények e nemzetekre tagolt politikai univerzum állandó válságát eredményezték.

A partikuláris keretek kiterjesztésére irányuló törekvése az I. és II. világháború, a hidegháború és a gyarmatbirodalmak felbomlásának történelmi folyamataiban kudarcot vallottak, amelyekre tekintettel politikai filozófiai szempontból az ésszerű pluralizmus, közjogilag a föderalizmus talaján kell a jogi unifikációt megalapozni, amelyben alapvető követelmény a jogi kultúrák klasszifikációjának, a közöttük fennálló kapcsolatoknak az újjáértékelése.

A jogi unifikáció alapja a jog közös értékeinek intézményeinek feltárása, vagyis a komparatista módszertan érvényesítése, amelyet már az 1900. évi Összehasonlító Jogi Világkongresszus megfogalmazott, egyben a világjog eszméjének meghirdetésével, s amelynek valóra váltása a XXI. század jogtudományának és jogalkotásának legfőbb kihívása.⁷

A XX. század a jog-összehasonlítást, a jogrendszerek közötti viszonyok értékelését több alapvető jelentőségű kihívás elé állította a szocialista jogcsalád kialakulásával és összeomlásával, a gyarmatbirodalmak felbomlásával, az új afrikai és ázsiai államok jogrendjének létrejöttével, a vallási és tradicionális jogrendek felértékelődésével.⁸

A globális *ius commune* megalapozásához a többszintű alkotmányosság és az egyes jogi kultúrák viszonyának értékelése szükséges, vizsgálva az egyes jogi kultúrák elterjedésének, befolyásának aránytalanágait, a kisebb,

4 A középkori *ius commune* kialakulásával és felbomlásával kapcsolatosan áttekintően, ld.: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*, In: Szabó Béla: *Ius commune hajdan és majdan*, Bíbor, Miskolc, 1998, 285 – 309. old.

5 A két jogcsalád közös örökségének hangsúlyozására az angolszász jogelméletben részletesen, ld.: MAINE, Henry Summer (ford.: Sárkány Mária): *Az ősi jog. Összefüggés a társadalom korai történetével és kapcsolata a modern eszmékkel*, Gondola'96, Budapest, 1997.

6 A vegyes jogrendek áttekintő vizsgálatára, ld.: STAVICZKY Péter: *A vegyes jogrendszerek problematikájának áttekintés*, *Iustum, Aequum, Salutare*, II, 2006/1 – 2. 239 – 248. old.

7 A jogrendszerek klasszikus osztályozásának feldolgozására, ld.: DAVID René – BIERLEY, John E. C.: *Major Legal Systems of the World Today*, Stevens & Sons, London, 1985, ZWEIGERT, Konrad – KÖTZ, Heinz: *An introduction to comparative law*, North Holland Publishing Company, Amsterdam-New York-Oxford, 1998.

8 A jogi kultúrák, jogcsaládok, jogrendszerek értékelésére e kihívások tükrében, ld.: BADÓ Attila – BENCZE Mátyás (szerk.): *Betekintés a jogrendszerek világába*, Studio Batiq Szeged, 2007, KONDOROSI Ferenc – MAROS Kitti – VISEGRÁDY Antal: *A világ jogi kultúrái – a jogi kultúrák világa*, Napvilág, Budapest, 2008, VARGA CSABA (szerk.): *Összehasonlító jogi kultúrák*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

lokális jogi kultúráknak a közjogi globalizációval szembeni fenntartásait, a vallási és tradicionális jogrendek térnyerésének a többszintű alkotmányossággal való összeegyeztethetőségét.

A jogi unifikáció perspektívái és akadályai

A jogrend egységének megteremtése mindenekelőtt a birodalmi eszme és a nemzeti kizárólagosság elvének feladását, s ezzel párhuzamosan az ésszerű pluralizmus s a föderális elv érvényre juttatásának elismerését követeli meg. A római jogegységesítés egyik legfontosabb tapasztalata a praetor peregrinus intézményének létrehozása és a jogfejlesztésben betöltött kiemelkedő szerepe.

Az ókori Róma első megközelítésben a birodalmi eszme és a nemzeti kizárólagosság elve érvényesítésének klasszikus példája, ám a római állammal kapcsolatba került népek jogát az idegenekkel szembeni erős fenntartások ellenére nem egészében utasította el, hanem sajátos intézmény felállításával biztosította egyfelől a jogrendek fennmaradását, érvényesülését, másfelől esetleges jogfejlesztésre alkalmas jogi megoldásaik, jogintézményeik fokozatos beszüremkedését a római civiljogba.

A romanizáció folyamata is elsődlegesen a birodalom működtetéséhez szükséges közös kulturális keretek biztosítását célozta, s ezzel párhuzamosan a helyi hagyományok, szokások, vallások érvényesülhettek, mindaddig, amíg nem jelentettek fenyegetést a római fennhatóság fenntartására.⁹

A globális *ius commune* megalapozásához tehát egyfelől egy közös politikai, kulturális keretrendszer kialakítása, amely a globalizáció jelentette társadalmi, gazdasági változások hatására a technológiai, kommunikációs, közlekedési fejlődés során egyre szorosabbá váló emberi kapcsolatok nyomán formálódó közös életforma kialakulása útján biztosítható. Másfelől egy közös közvetítő nyelv léte szükséges, amit a globális történelmi, társadalmi és gazdasági folyamatok hatására mára az angol egyértelműen biztosít, betöltve a latin nyelvnek a középkori *ius commune*-ben játszott szerepet.

A globális *ius commune* közjogi rendszere ugyanakkor a Római Birodalomhoz hasonlóan globális szinten birtokolt szuverenitást követel meg a lokális-nemzeti szinten birtokolt szuverenitásokkal szemben. A szuverenitás globális szintre irányuló törekvések azonban a közjogi rendszeren belüli alapvető ellentmondásba ütköznek, amely a lokális egységek rendkívül eltérő méretéből következik, figyelemmel arra, hogy a legjelentősebb nemzeti egységek, így az Orosz Föderáció, az Amerikai Egyesült Államok, Kína, India önállóan regionális méretűek.¹⁰

A II. világháborút követően bekövetkezett politikai, társadalmi, gazdasági átrendeződések ennek megfelelően kétfelé osztották a regionális szintet, s a regionális méretű nemzeti egységek kiegyensúlyozására rohamos fejlődésnek indultak a regionális föderatív integrációk, így mindenekelőtt az európai egységkoncepciók intézményesítése, 1992-től, az Európai Unió, illetve az Afrikai Unió, vagy Latin-Amerikában az UNASUR.

A történelmi tapasztalatok Európában, Afrikában, Latin-Amerikában vagy a regionális méretű nemzeti egységek közül India esetében megalapozták a nemzeti kizárólagosság elvének feladását, és a globális kihívások megválaszolásában az együttműködésen és kölcsönös kompromisszumokon alapuló szabályozási megoldások kidolgozását, s ennek érdekében a globális döntéshozatalban a föderális elv érvényre juttatását.¹¹

Az 1989-1990. évi világpolitikai fordulat azonban a birodalmi eszme részleges helyreállítását eredményezte, a kialakuló unilaterális modellben, mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államok javára. Az USA globális túlsúlya előtérbe helyezte az egyoldalú jogi aktusokat vagy a nemzetközi közösség többsége által ellentett megoldások képviselőit, különösen a 2001. szeptember 11. terrortámadások után kiéleződő ún. terror ellenes háborúban.¹²

A globális kiegyenlítés szempontjából kiemelten kell kezelnünk Kína szerepét, egyben e pontnál érintve a szocialista jogcsalád összeomlásának kérdését. A szocialista jogrendek bukásában meghatározott szerepet játszott, hogy képtelenek voltak adaptálódni a globális gazdasági – társadalmi változásokhoz, e folyamatok szabályozási követelményeihez.

Kína a Szovjetunióval és a kelet-közép-európai szocialista országokkal szemben meg tudta őrizni a szocialista

⁹ A fenti követelmény megsértéséből fakadt a zsidókkal, majd pedig az őskeresztényekkel szembeni római fellépés, mivel az egyistenhitű vallások követői a római államfő transzcendens hatalmi igazolását világnézeti elkötelezettségük talaján határozottan elutasították.

¹⁰ A nemzetközi jog rendszerének alapvető kihívásairól, a globális kormányzás akadályaira, ld.: KOSKENNIEMI, Martti: *Global Governance and Public International Law*, Kritische Justiz, 2004, <http://www.helsinki.fi/eci/Publications/MFrankfurt.pdf> (letöltés: 2010. november 8.)

¹¹ A nemzeti kizárólagosság elvének jogpolitikai megközelítésű elemzésére, ld.: SAMU Mihály: *Jogpolitika*, Akadémiai, Budapest, 2008. 267 – 279. old.

¹² Ezen jogi aktusok közül kiemelendő: az 1982. évi Montego Bay-i tengerjogi egyezmény felülvizsgálata az 1994. évi Washingtoni Egyezményrel, a Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútuma kapcsán az aláírás visszavonása, vagy az 1997. évi Kiotói Egyezmény aláírásának egyedülként történő megtagadása.

hatalomegységre épülő közjogi rendszerét, az egypárti nevében kommunista diktatúrát, ám ennek érdekében 1979-től fokozatosan feladta a szocialista termelési rendszert, s megteremtette a piacgazdaság, a gazdasági verseny és a magántulajdon biztosításának közjogi garanciáit.

A birodalmi eszme meghaladására, a nemzetközi jogban a szuverén egyenlőség elvének a valóságot leképező föderatív döntéshozatali rendszer kialakítása irányába történő módosítása a globális folyamatok kényszere alapján biztosítható, amit a 2008. évi gazdasági világválságra adott közjogi válaszok között a G20 csoport – jelentős részben USA kezdeményezésre – intézményesítése igazol vissza.

Azonban a szuverenitás hiányában a globális intézmények által kidolgozott jogalkotási javaslatok, határozatok csak a nemzetállamok beleegyezése, vagy széleskörű szokásjogi elterjedés útján nyerhetnek érvényesülést, s szükségesség esetén kikényszerítésükhöz állami kényszereszközöket. Ennek megfelelően a gazdasági világválságra adott jogi szabályozást is a lokális-nemzeti szint határozta meg, egyes vonatkozásaiban a globális szabályozási igényekkel élesen ellentétes protekcionista megközelítés mellett.

A globális intézményrendszer megújításához, a szuverenitás globális szintre telepítése kérdésében történő előrelépéshez elengedhetetlen a nemzetközi magánjog terén a WTO, míg a nemzetközi közjog terén az ENSZ paradigmaticus közjogi reformjának megkezdése, olyan föderatív jellegű döntéshozatali mechanizmus biztosítása érdekében, amely egyrészt garantálja a reális politikai-gazdasági viszonyok leképezését.

Másrészt a többszintű alkotmányosság érvényre juttatása végett olyan garanciákat teremt a lokális-nemzeti politikai közösségek számára, mind a globális, mind a regionális jogrendi szinttel szemben, amelyek biztosítják a helyi sajátosságok, hagyományok, vallási és tradicionális jogrendszerek megőrzését és érvényesülését a globális kihívások megválaszolásához szükséges normatív és intézményi keretek között.

A vallási és a tradicionális jogrendek közül azonban kiemelkedik az iszlám jog és a globális *ius commune* kapcsolat, amely az alábbiakban kerül kifejtésre.

Az iszlám jog kihívása

Az iszlám alapja az állam és az egyház szerves egysége, vagyis az iszlám megteremti és fenntartja saját államát. Az iszlám alapvető, minden egyes hívőre kiterjedő kötelezettsége a dzsihád, vagyis az iszlám hit terjesztése, ami szemben a kereszténység missziói parancsával nem a térítést, hanem az iszlám vallás és állam elsődlegességének elfogadtatását követeli meg.¹³

Az iszlám és a globális *ius commune* kapcsolatának vizsgálata előtt előrebocsátandó, hogy az iszlám jog sem vonhatja ki magát a jogrendszerek kölcsönhatása alól, a gyarmatosított muzulmán országokra is meghatározó befolyást gyakoroltak a kontinentális és common law jogrendek, a muzulmán országokban is érvényesülnek szekularizációs törekvések.¹⁴

Azonban az iszlám jog kétségtelen tényerése tapasztalható, e körben jelzésértékűen csak az 1979. évi iráni iszlám forradalmat és a 2010. évi az ataturki, szekuláris török államiságot megrendítő 2010. évi alkotmánymódosítást emelem ki. Az iszlám a muzulmán többségű országokban jellemzően államvallás, amelynek követése nem kötelező, az iszlám hitről való áttérés azonban büntetendő, több ország esetében halálbüntetés terhe mellett.

Az iszlám esetében is elengedhetetlen követelmény az ésszerű pluralizmus elvének befogadása, a dzsihád újraértelmezése, a hit terjesztésére irányuló erőszakos eszközök feladása, mert ezek elmaradása a civilizációs konfliktusok megszüntetése helyett azok folyamatos kieleződéséhez, illetve kiszélesedéséhez vezet, különösen 2001. szeptember 11. után, a terror ellen háború tapasztalatai tükrében.

A sarfía, mint az iszlám jog alapja esetében a jog három klasszikus rétege a római jogi hagyomány szerint a *ius*, *fas*, *mos*, vagyis az emberek által alkotott pozitív jog, az isteni törvények és az erkölcsi szabályok nem különülnek el, hanem a Koránon alapulva osztatlan egységet képeznek.

A sarfía tehát kizárólagos és általános érvényesülésre formál igényt, amelyet az iszlámot követőknek feltétel nélkül követniük kell, ám egyfelől a kazuisztikus, vulgárjogi jellegű, szokásjogon alapuló joganyag, a szokásjogi gyakorlat tekintetében rendkívül fragmentált jogalkalmazás, s a kádi bíraskodáson alapuló a bírói önkény szemben megfelelő eljárási garanciákat nem biztosító eljárás e jogrend meghaladásának követelményét teszik indokolttá.

13 Az iszlám jog elemzésére a magyar szakirodalomban, ld.: KONDOROSI Ferenc – MAROS Kitti – VISEGRÁDY Antal: *A világ jogi kultúrái – a jogi kultúrák világa*, Napvilág, Budapest, 2008. 143 – 160.

14 A szekularizált országok közül ki kell emelnünk egyfelől Kemál Atatürk közjogi reformjait, ezen belül a szunnával szemben a svájci ZGB teljes recepcióját, másfelől a szocialista jog erős hatását Egyiptom, Algéria, vagy Tunézia vonatkozásában, amelyek erős antiiszlamista normatív és intézményi következményekkel jártak.

A globális szabályozási igények tükrében elegendő a saría egyetlen elemét, az általános kamatszedeési tilalmat rögzíteni, amely a gazdasági fejlődés, a piacgazdaság, a kereskedelem elemi érdekeivel ellentétes, s amely az államilag meghatározott kamatmaximummal ellentétben erkölcsi alapon is rendkívül aggályos.

Az emberi jogok kapcsán nemzetközi jogban általánosan, így a muzulmán országok által is, erga omnes jelleggel nyertek elismerést az alapvető, elidegeníthetetlen emberi és állampolgári jogok,¹⁵ amelyekkel kapcsolatos alapvető követelmény, hogy egyetlen vallási jog előírásai alapján sem értelmezhetőek át, vagy szűkíthetők le.¹⁶

A globális ius commune kiépítésének kiemelt feladat globális szinten olyan intézményrendszer megteremtése, amely az emberi jogok érvényesülését a lokális, vallási vagy tradicionális jogrendek követelményeivel szemben is garantálja, érvényre juttatja, s megsértésüket szankcionálja.

Összegzés

A globális ius commune kiépítése olyan közös világjogot, norma- és intézményrendszert kell, hogy megteremtessen, amely biztosítja a civilizációs kihívások, a globális szabályozási igények megválaszolását, a globális válságokra adekvát válaszok kidolgozását és megvalósítását, ugyanakkor a többszintű alkotmányosság rendszere garantálja a regionális és lokális jogrendek megmaradását, a nemzeti sajátosságok, hagyományok megőrzését.

A globális ius commune a római jog hagyományra alapozottan, a common law doktrína és a kontinentális jogrendek egyesítésén, a praetor peregrinus jogintézményének tanulságaként, a további jogi kultúrák jogfejlesztésre alkalmas jogintézményeinek beépítésén keresztül valósítható meg, olyan paradigmaticus közjogi reform útján, amely biztosítja a lokális-nemzeti szinten birtokolt szuverenitás globális, köztes szintként regionális szintre telepítését.

A globális közjogi rendszer működőképességének alapja a föderális elv és az ésszerű pluralizmus tételének egyidejű érvényesítése, amely garantálja a globális politikai, társadalmi, gazdasági viszonyok érvényesülésén alapuló döntéshozatalt, illetve képes biztosítani a civilizációs konfliktusok feloldását.

Bibliográfia

- BADÓ Attila – BENCZE Mátyás (szerk.): *Betekintés a jogrendszerek világába*, Studio Batiq Szeged, 2007.
- DAVID René – BIERLEY, John E. C.: *Major Legal Systems of the World Today*, Stevens & Sons, London, 1985.
- KONDOROSI Ferenc – MAROS Kitti – VISEGRÁDY Antal: *A világ jogi kultúrái – a jogi kultúrák világa*, Napvilág, Budapest, 2008.
- KOSKENNIEMI, Martti: *Global Governance and Public International Law*, Kritische Justiz, 2004, <http://www.helsinki.fi/eci/Publications/MFrankfurt.pdf> (letöltés: 2010. november 8.)
- MARTONYI János: *Globális jog, európai jog, magyar jog*. In: *Ius Privatum, Ius Commune Europae, Liber Americanum Studia*, Ferenc Mádl Dedicata, ELTE ÁJK Nemzetközi Magánjogi Tanszék, Budapest, 2001, 189 – 201. old.
- SAMU Mihály: *Jogpolitika*, Akadémiai, Budapest, 2008.
- STAVICZKY Péter: *A vegyes jogrendszerek problematikájának áttekintés*, Iustum, Aequum, Salutare, II, 2006/1 – 2. 239 – 248. old.
- SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*, In: Szabó Béla: *Ius commune hajdan és majdan*, Bíbor, Miskolc, 1998, 285 – 309. old.
- TÓTH Judit – LEGÉNY Krisztián (szerk.): *Összehasonlító alkotmányjog*, Complex, Budapest, 2006.
- VARGA CSABA (szerk.): *Összehasonlító jogi kultúrák*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- ZWEIGERT, Konrad – KÖTZ, Heinz: *An introduction to comparative law*, North Holland Publishing Company, Amsterdam-New York-Oxford, 1998.

15 Ld.: Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948), Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966), Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966).

16 Az iszlám jog és az emberi jogok kapcsolatára, ld.: KONDOROSI Ferenc – MAROS Kitti – VISEGRÁDY Antal: *A világ jogi kultúrái – a jogi kultúrák világa*, Napvilág, Budapest, 2008, 263 – 281. old., TÓTH Judit – LEGÉNY Krisztián (szerk.): *Összehasonlító alkotmányjog*, Complex, Budapest, 2006. 471 – 486. old.